

Grzegorz Waligóra

Romuald Szeremietiew - opozycjonista w PAX

Pamięć i Sprawiedliwość 3/2 (6), 329-339

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Romuald Szeremietiew – opozycjonista w PAX

W drugiej połowie lat siedemdziesiątych w Stowarzyszeniu PAX na różnych szczeblach organizacji zaczęły dochodzić do głosu elementy reformatorskie, dążące do jego wewnętrznej odnowy, sprzeciwiające się dotychczasowej linii politycznej prezentowanej przez Bolesława Piaseckiego. Tendencje te szybko dostrzeżone zostały również przez Służbę Bezpieczeństwa, która na początku 1977 r. w ramach przeciwdziałania wobec rozszerzania się „fermentu” w PAX wszczęła sprawę kontrolną operacyjnego rozpracowania pod kryptonimem „Burza”. W łonie PAX dostrzegano bowiem dwa nurty opozycyjne. Pierwszy z nich tworzyła grupa młodych, skupiona wokół Centralnego Ośrodka Szkolenia Kadr, wśród których wymieniano m.in. członka Prezydium PAX i przewodniczącego COSK Jana Króla, przewodniczących Oddziałów Wojewódzkich PAX: w Lesznie – Romualda Szeremietiewa, i w Białej Podlaskiej – Zygmunta Marię Przetakiewicza¹, byłego redaktora naczelnego tygodnika „Kierunki” – Wojciecha Janickiego, oraz redaktora „Wrocławskiego Tygodnika Katolików” Andrzeja Kostarczyka. W oficjalnych wystąpieniach negowali oni kierowniczą rolę partii oraz wysuwali postulaty dotyczące zarówno równości praw obywatelskich, jak i niepodległości i suwerenności Polski. Akcentowali też rolę i znaczenie Kościoła katolickiego. Zdaniem SB działalność tej grupy zmierzała do przestawienia PAX na tory krytyki posunięć partii i rządu oraz, co za tym idzie, zaniechania dalszego popierania linii społeczno-politycznej władz. Drugi kierunek działań tworzyć mieli zarówno przedstawiciele młodych, bezpośrednio skupieni wokół Szeremietiewa, jak i reprezentanci średniego pokolenia członków PAX: Mikołaj Rostworowski i Zygmunt Lichniak. Prezentowali oni poglądy zbliżone do grupy pierwszej, wyróżniał ich jednak przede wszystkim pozytywny stosunek do działalności opozycji demokratycznej². Zaskakujący może być nieco fakt, że nazwisko Szeremietiewa znalazło się w obu grupach. Obecność w pierwszej z nich wynikała przede wszystkim z dobrych kontaktów z Janem Królem, który zdaniem SB pod jego wpływem realizował wytyczne, zmierzające do pozyskania z PAX jak największej części młodzieży³. Nie bez znaczenia pozostawało zapewne też to, iż w 1975 r. Szeremietiew wraz z Królem, Przetakiewiczem, Kostarczykiem i Przemysławem Hniedziewiczem opracowali memoriał pt. *Cele programowe PAX*, przekazany

¹ Syn czołowego działacza PAX Zygmunta Przetakiewicza.

² AIPN, 0364/50, t. 1, Plan przedsięwzięć operacyjnych w sprawie krypt. „Burza”, Warszawa, 2 XI 1977 r., k. 30–32; AIPN, 0364/50, t. 2, Informacja, Warszawa, 14 XI 1977 r., k. 336–339.

³ *Ibidem*.

następnie Bolesławowi Piaseckiemu, bez uprzedniego rozpowszechniania w stowarzyszeniu. Zawierał on szereg krytycznych uwag wobec dotychczasowej działalności, proponowano m.in. zbliżenie do Kościoła, jak również przekształcenie PAX w siłę polityczną o charakterze partnerskim wobec PZPR⁴.

Poza związkami z COSK Szeremietiew systematycznie powiększał swoje wpływy wśród młodych paksowców, zajmujących na ogół czołowe pozycje w poszczególnych oddziałach wojewódzkich stowarzyszenia. Od 1976 r. SB wiedziała także o kontaktach Szeremietiewa z Leszkiem Moczulskim i o prowadzonej przez niego działalności w ramach Nurtu Niepodległościowego⁵. Zainteresowanie SB jego osobą było zresztą znacznie wcześniejsze. W polu obserwacji znalazł się już jako student prawa Uniwersytetu Wrocławskiego. W czasie studiów sprawował bowiem funkcję prezesa Zarządu Uczelnianego Koła Nauk Politycznych. Po uzyskaniu dyplomu w 1972 r. rozpoczął studia doktoranckie. Z jego inspiracji w marcu tego roku Zarząd Koła Nauk Politycznych zorganizował dyskusję na temat „Rekapitulacja grudnia 1970”. W wyniku prowadzonej przez Wydział III Komendy Wojewódzkiej MO we Wrocławiu sprawy operacyjnego rozpracowania „Koło” ustalono, że zarząd opanowany był „przez element o postawie socjaldemokratycznej i klerykalnej”, którego taktyka polegać miała na opanowaniu kierowniczych funkcji najpierw w ruchu młodzieżowym, w dalszej zaś perspektywie w partii. Zdaniem SB, w czasie studiów Szeremietiew „lansował potrzebę wychowania nowych zastępów działaczy na bazie młodzieży katolickiej wywodzącej się z PAX, KIK i SD, których celem byłoby przeciwstawienie się partii. [...] Chętnie widziałby oderwanie się Polski od RWPG i Układu Warszawskiego. Rzucał oszczerstwa pod adresem członków partii i rządu [...]. Nosił się z zamiarem wstąpienia do Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, aby tam znaleźć szerokie pole do działania i przez powolną, krecią robotę przejść do ostatecznej rozgrywki”⁶.

W wyniku działań operacyjnych Szeremietiew został zwolniony ze studium doktoranckiego, zawieszono też ówczesny Zarząd Koła Nauk Politycznych, co było równoznaczne z przejściem kontroli nad kołem. W tym czasie z Szeremietiewem „prowadzono wielokrotnie rozmowy operacyjne. Traktowany był przez Wydział III KW MO we Wrocławiu jako kontakt operacyjny”⁷.

W 1974 r. Szeremietiew rozpoczął pracę w Oddziale Wojewódzkim Stowarzyszenia PAX we Wrocławiu, w październiku 1975 r. został wybrany na przewodniczącego Zarządu Miejskiego PAX w Lesznie, zaś 29 lutego 1976 r. stanął na czele nowo utworzonego w tym mieście Oddziału Wojewódzkiego PAX.

Prowadzona przez niego działalność opozycyjna, a przede wszystkim podejmowane próby rozciągnięcia wpływów na inne województwa, skłoniły Wydział IV SB KW MO w Lesznie do objęcia go 21 marca 1977 r. sprawą operacyj-

⁴ R. Skwarski, *Za zieloną kurtyną. PAX lat 1975–1982*, Londyn 1990, s. 41–42; R. Szeremietiew, *W prawo marsz*, Warszawa 1993, s. 35–36.

⁵ Zebrania inauguracyjne Nurtu Niepodległościowego odbyły się wprawdzie dopiero w lutym i marcu 1977 r., nieformalnie jednak działał on już w 1976 r. (AIPN, 0222/243, Notatka służbowa dotycząca Nurtu Niepodległościowego, Warszawa, 30 VIII 1977 r., k. 21–23).

⁶ AIPN, 0364/50, t. 1, Analiza materiałów i plan przedsięwzięć w sprawie Romualda Szeremietiewa, przewodniczącego Oddziału Wojewódzkiego Stowarzyszenia PAX w Lesznie, Leszno, 18 III 1977 r., k. 14–15.

⁷ *Ibidem*, k. 15.

nego rozpracowania krypt. „Taktyk”. Podstawę jej wszczęcia stanowiły przede wszystkim materiały agenturalne z Wydziału II Departamentu IV MSW w Warszawie. SOR „Taktyk” prowadzona była w ramach sprawy kontrolnej operacyjnego rozpracowania „Burza”⁸. Podobne rozwiązania zastosowano wobec czołowych przedstawicieli wojewódzkich struktur PAX, podejrzewanych o bliskie kontakty z Romualdem Szeremietiewem. Pod koniec 1977 r. i w pierwszej połowie 1978 r., w ramach „Burzy”, poszczególne Wydziały IV Komend Wojewódzkich MO zostały zobowiązane przez Departament IV MSW do objęcia kontrolą operacyjną kolejnych osób: Tadeusza Stańskiego z Siedlec (krypt. „Mecenas”)⁹, Tadeusza Swata z Płocka (krypt. „Krzyżak”)¹⁰, Grzegorza Potarzyńskiego z Torunia (krypt. „Orion”)¹¹, Zygmunta Reykowskiego z Legnicy (krypt. „Willa”)¹², Macieja Pstrąg-Bieleńskiego z Poznania (krypt. „Klepsydra”)¹³, Wojciecha Szczepanowskiego z Gorzowa (krypt. „Grom”)¹⁴, Zygmunta Manikowskiego z Warszawy (krypt. „Skaut”)¹⁵, Edwarda Kokowskiego z Kalisza (krypt. „Partner”)¹⁶, Wiesława Wysockiego z Łodzi (krypt. „Filolog”)¹⁷ i Tadeusza Jandziszaka z Wrocławia (krypt. „Odnowiciel”)¹⁸.

Ze względu na swą aktywność Szeremietiew postrzegany był przez SB jako największe zagrożenie w PAX, zwłaszcza że poprzez działalność w Nurcie Niepodległościowym bardzo zbliżył się do Leszka Moczulskiego. Ten ostatni zaś, po utworzeniu 25 marca 1977 r. Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela, szybko stał się jednym z liderów opozycji demokratycznej. Od początku też Moczulski przywiązywał dużą wagę do infiltracji Stowarzyszenia PAX i stworzenia w nim (m.in. z pomocą Szeremietiewa) grupy silnie związanej ze środowiskami niepodległościowymi¹⁹.

⁸ AIPN, 0364/50, t. 2, Notatka Służbowa dot. Romualda Szeremietiewa – figuranta sprawy operacyjnego rozpracowania krypt. „Taktyk”, numer ewidencyjny 2212, Leszno, 6 VI 1977 r., k. 13–14.

⁹ AIPN, 0364/50, t. 1, Streszczenie posiadanych materiałów i plan przedsięwzięć w sprawie operacyjnego rozpracowania krypt. „Mecenas”, Siedlce, 14 XII 1977 r., k. 37–52.

¹⁰ AIPN, 0364/50, t. 1, Plan przedsięwzięć do sprawy operacyjnego rozpracowania krypt. „Krzyżak”, Płock, 28 XII 1977 r., k. 43–44.

¹¹ AIPN, 0364/50, t. 1, Plan przedsięwzięć operacyjnych do sprawy operacyjnego rozpracowania krypt. „Orion” prowadzonej na ob. Grzegorza Potarzyńskiego, Toruń, 27 XII 1977 r., k. 54–56.

¹² AIPN, 0364/50, t. 1, Plan przedsięwzięć operacyjnych do sprawy operacyjnego rozpracowania krypt. „Willa”, Legnica, 30 XII 1977 r., k. 61–63.

¹³ AIPN, 0364/50, t. 1, Plan przedsięwzięć operacyjnych do sprawy operacyjnego rozpracowania krypt. „Klepsydra”, Poznań, 23 XII 1977 r., s. 67–70.

¹⁴ AIPN, 0364/50, t. 1, Plan przedsięwzięć operacyjnych do sprawy operacyjnego rozpracowania krypt. „Grom”, dotyczącej Przewodniczącego Oddziału Wojewódzkiego w Gorzowie Wlkp. mgr. Wojciecha Szczepanowskiego, Gorzów Wlkp., 30 XII 1977 r., k. 86–88.

¹⁵ AIPN, 0364/50, t. 1, Plan czynności w sprawie operacyjnego rozpracowania krypt. „Skaut”, Warszawa, 10 I 1978 r., k. 115–116.

¹⁶ AIPN, 0364/50, t. 1, Plan przedsięwzięć operacyjnych w sprawie operacyjnego rozpracowania krypt. „Partner”, nr rejestracyjny 4097, Kalisz, 6 III 1978 r., k. 152–156.

¹⁷ AIPN, 0364/50, t. 1, Plan przedsięwzięć operacyjnych do sprawy operacyjnego rozpracowania krypt. „Filolog”, Łódź, 18 IV 1978 r., k. 164–166.

¹⁸ AIPN, 0364/50, t. 1, Uwagi i wnioski do sprawy operacyjnego rozpracowania krypt. „Odnowiciel”, prowadzonej przez Wydział IV KW MO we Wrocławiu, Warszawa, 6 IX 1978 r., k. 129–130, 185.

¹⁹ A. Dudek, M. Gawlikowski, *Leszek Moczulski: Bez wahania*, Kraków 1993, s. 123.

Służba Bezpieczeństwa, pomimo dosyć dobrego rozpoznania sytuacji, napotykała jednak spore trudności w inwigilacji Szeremietiewa. Zasadniczy problem stanowił brak agentury w jego najbliższym otoczeniu, co wynikało przede wszystkim z przyjętych przez niego metod działania. Przedstawiając możliwości operacyjne, naczelnik Wydziału IV KW MO w Lesznie mjr Władysław Spychaj charakteryzował go w następujący sposób: „W miejscu pracy jest wyjątkowo skryty i ostrożny, nie pozwoli się wciągnąć w żadną dyskusję. Swój pobyt w Oddziale Wojewódzkim PAX w Lesznie ogranicza do minimum. Znaczną część czasu spędza poza Oddziałem, najczęściej w miejscu zamieszkania. Nie dzieli się z pracownikami informacjami uzyskanymi na naradach”²⁰.

W miejscu pracy Szeremietiewa SB posiadała wprawdzie sprawdzone źródło informacji, jakim był tajny współpracownik „Władysław”, ze względu jednak na wiek i stosunkowo niską pozycję w PAX nie miał on praktycznie żadnych możliwości nawiązania bliższych kontaktów z Szeremietiewem. Mógł jedynie informować o całokształcie działalności Oddziału Wojewódzkiego. Spośród pracowników PAX w Lesznie najbardziej zaprzyjaźniony z przewodniczącym oddziału był Eugeniusz Matyjas. Ich znajomość sięgała jeszcze czasów studenckich. Zdaniem SB, Matyjas jako jedyny z pracowników zapraszany był przez Szeremietiewa do domu, często też towarzyszył mu w wyjazdach do Warszawy i Wrocławia. Dlatego też podjęto nieudaną próbę uczynienia z Matyjasa tajnego współpracownika²¹.

Od 1 kwietnia 1977 r. w rozpracowaniu Szeremietiewa wykorzystywany był również przez Wydział III KW MO we Wrocławiu tajny współpracownik „Jaworski”. Warto zaznaczyć, iż działania te podejmowane były bez uprzedniego uzgodnienia z Wydziałem IV KW MO w Lesznie, prowadzącym sprawę operacyjnego rozpracowania „Taktyk”. Ostatecznie jednak 2 grudnia 1977 r. „Jaworski” przekazany został do Leszna ze względu na podjęcie pracy w tamtejszym OW PAX. Zmieniono mu też pseudonim na „Dembowski”. W SB oceniano go jako zdyscyplinowanego, posiadającego stosunkowo duży zasób wiedzy z dziedziny historyczno-politycznej, deklarującego przywiązanie do ustroju i chętnie wykonującego powierzone zadania. Zwracano jednak przy tym uwagę na fakt, iż ma również skłonności do przesady i fantazjowania. W sprawie Szeremietiewa wykorzystywany był przede wszystkim ze względu na dobrą z nim znajomość. „Dembowski” – wówczas 28-letni prawnik – do współpracy z SB pozyskany został 23 czerwca 1973 r. przez starszego inspektora Wydziału III KW MO we Wrocławiu kpt. Stanisława Orubę, dzięki wykorzystaniu materiałów kompromitujących. W 1972 r. „Dembowski” otrzymał bowiem wyrok dwóch lat pozbawienia wolności z zawieszeniem na cztery lata za posiadanie bez zezwolenia pistoletu z amunicją. Kara uległa zatarciu w 1977 r. Do czerwca 1975 r. prowadzony był przez mjr. Fenniga z Wydziału III KW MO we Wrocławiu, następnie do 2 grudnia 1977 r. przez mjr. Zalewskiego – naczelnika Wydziału III KW MO we Wrocławiu, w Lesznie zaś przejął go por. Szafrąński.

Bardzo szybko okazało się, że tajny współpracownik „Dembowski” nie spełnił pokładanych w nim nadziei. 23 grudnia 1977 r. uzyskano z pionu techniki

²⁰ AIPN, 0364/50, t. 1, Analiza materiałów i plan przedsięwzięć..., k. 22.

²¹ *Ibidem*, k. 23; AIPN, 0364/50, t. 1, Plan przedsięwzięć operacyjnych w sprawie operacyjnego rozpracowania krypt. „Taktyk”, nr rejestracyjny 2212, Leszno, 2 III 1978 r., k. 145.

operacyjnej informację, iż podejmuje samodzielne działania, sugerując Szeremietiewowi, iż jego bliski kolega Eugeniusz Matyjas jest tajnym współpracownikiem SB. Cztery dni później, podczas składania kolejnego meldunku, TW „Dembowski” zwierzył się ze swych wątpliwości co do dalszej współpracy z SB, twierdząc m.in., iż „sytuacja, w której się znajduje, gnębi go od dwóch lat”. Z kolejnych informacji operacyjnych Wydziału „T” KW MO w Lesznie z 30 grudnia 1977 r. wynikało, iż TW „Dembowski” 26 grudnia w obecności Andrzeja Bartela i Eugeniusza Matyjasa (pracowników OW PAX w Lesznie) przyznał się pod wpływem alkoholu do współpracy z SB. Trzy dni później zadzwonił zaś do Szeremietiewa, informując go o swojej rezygnacji z pracy w PAX ze względu na otrzymanie „oferty” współpracy z wrocławską SB, której jednak – jak zaznaczył – nie przyjął.

Wobec niestawienia się „Dembowskiego” w pracy, Szeremietiew odwiedził go we Wrocławiu 2 stycznia 1978 r. Najprawdopodobniej wówczas „Dembowski” udzielił mu informacji na temat zainteresowania SB jego osobą, zdekonspirował też swoje kontakty z pracownikami SB we Wrocławiu i Lesznie, co ostatecznie przekreśliło dalszą możliwość operacyjnego wykorzystania jego osoby. Ze względu na potrzebę zachowania tajności źródła pochodzenia informacji o dekonspiracji TW, postanowiono jednak utrzymać okresowo sporadyczny kontakt z „Dembowskim” – lecz bez zlecenia mu konkretnych zadań. Zamierzano go jednocześnie wykorzystać do „transmisji” informacji kamuflujących prawdziwe działania SB. Równoległe zalecano też zbieranie informacji mających skompromitować „Dembowskiego” w miejscowym środowisku i wobec centralnych władz Stowarzyszenia PAX²².

W związku z trudnościami w zwerbowaniu osobowych źródeł informacji, utrzymujących bliskie kontakty z Szeremietiewem, podstawowym źródłem wiadomości dla SB pozostawał podsłuch. Od 18 marca 1977 r. wykorzystywano podsłuch telefoniczny, a od 26 września tegoż roku podsłuch pokojowy (PP), zainstalowany w mieszkaniu przy ul. Sułkowskiego 16. Zwłaszcza eksploatacja i wykorzystanie tego drugiego (PP – kryptonim „Taktyk”) była przez SB bardzo wysoko oceniana. W dużej mierze umożliwiał on orientację w kontaktach Szeremietiewa oraz aktualnych działaniach, zarówno oficjalnych, jak i nieoficjalnych²³.

Działalność oficjalna – to przede wszystkim działalność lektorska prowadzona w ramach PAX. W 1977 r. Szeremietiew uczestniczył w wielu prelekcjach poświęconych na ogół pozycji Polski na arenie międzynarodowej lub tematyce związanej z historią II Rzeczypospolitej. W swych wypowiedziach zazwyczaj z entuzjazmem odnosił się do ustroju Polski przedwojennej, negatywnie zaś wyrażał się o kształcie współczesnych stosunków polsko-radzieckich oraz roli

²² AIPN, 0364/50, t. 1, Raport dotyczący dekonspiracji TW ps. „Dembowski”, Leszno, 30 III 1978 r., k. 158–162.

²³ AIPN, 0364/50, t. 1, Analiza materiałów uzyskanych w sprawie operacyjnego rozpracowania krypt. „Taktyk”, nr rejestracyjny 2212, Leszno, 11 I 1978 r., k. 75; AIPN, 0364/50, t. 2, Wniosek w sprawie instalacji i eksploatacji PP, Leszno, 6 VI 1977 r., k. 23; AIPN, 0364/50, t. 1, Uwagi i wnioski do sprawy operacyjnego rozpracowania „Taktyk”, prowadzonej przez Wydział IV KW MO w Lesznie, Warszawa, 5 IX 1978 r., k. 194.

i pozycji Polski w Układzie Warszawskim i RWPG. Propagował wprawdzie pomysł współpracy państw Europy Wschodniej, ale bez Związku Radzieckiego²⁴.

Pod koniec 1977 r. w środowisku młodych paksowców tempa nabrały także prace zmierzające do dokonania zasadniczych zmian w stowarzyszeniu. Obok Szeremietiewa do najbardziej aktywnych na tym polu należeli Tadeusz Stański (Siedlce), Maciej Pstrąg-Bieleński (Poznań), Norbert Reykowski (Legnica) i Wojciech Szczepanowski (Gorzów). Członkowie tej grupy spotkali się wielokrotnie, m.in. w Warszawie, Siedlcach, Szczecinie, Wrocławiu, Kielcach i Poznaniu. 20 grudnia 1977 r. do podobnego spotkania doszło w Lesznie, w prywatnym mieszkaniu Szeremietiewa. Poza gospodarzem, który odgrywał pierwszoplanową i inspirowaną rolę, uczestniczyli w nim również Stański, Reykowski i Szczepanowski. Rozmawiano o sprawach związanych bezpośrednio z działalnością opozycyjną, snuto plany na kolejny rok. Szeremietiew rozdał zebranim oświadczenie Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela, zawierające apel do władz o opublikowanie Międzynarodowych Paktów Praw Człowieka. Zalecał przy tym zbieranie podpisów pod wspomnianym oświadczeniem. W toku dyskusji Szeremietiew wskazywał również na potrzebę stworzenia zaplecza finansowego (niezależnego od funduszy PAX), poprzez wprowadzenie obowiązkowych składek bądź podjęcie działalności gospodarczej przez podstawione osoby²⁵.

27 stycznia 1978 r. doszło w Warszawie do kolejnego zebrania, w którym brał udział m.in. Szeremietiew, Stański i Pstrąg-Bieleński. W spotkaniu uczestniczył również Moczulski, jednak nie przybył z powodu choroby. Omówione zostały wówczas przygotowania organizacyjne, dotyczące stworzenia nowej grupy wewnątrz Stowarzyszenia PAX. Szeremietiewowi powierzono sprawy ideologiczne, Stańskiemu organizacyjne, a Pstrąg-Bieleńskiemu odpowiedzialność za łączność w grupie i krajową siatkę kurierów. Liczebność całej grupy SB oceniała na 20–25 osób. Jej kierownictwo miało zostać wyłonione 19 lutego 1978 r. Zasadniczym celem grupy było przejęcie władzy w PAX oraz organizacja na tej bazie partii politycznej i połączenie z innymi siłami opozycji. Alternatywnym zaś rozwiązaniem – opuszczenie PAX i stworzenie nowej organizacji. Główną formą pozyskiwania nowych osób miały być prelekcje i wystąpienia publiczne²⁶. Przygotowywano się również do wydawania niezależnego pisma „Droga”²⁷.

15 marca 1978 r. na kolejnym spotkaniu w Warszawie, w którym uczestniczyli m.in. Szeremietiew, Stański, Pstrąg-Bieleński, Walentowicz i Wysocki, podjęto decyzję o wysłaniu listu do Przewodniczącego Zarządu Głównego PAX Bolesława Piaseckiego. W piśmie zamierzano poinformować go o złej sytuacji kadrowej w stowarzyszeniu, a przede wszystkim o malwersacjach finansowych jego współpracowników, co potwierdzać miały przytoczone przykłady. W drugiej części li-

²⁴ AIPN, 0364/50, t. 1, Analiza materiałów..., k. 79; AIPN, 0364/50, t. 2, Informacja dotycząca Romualda Szeremietiewa z Leszna – figuranta sprawy operacyjnego rozpracowania krypt. „Taktik”, nr rejestracyjny 2212, Leszno, 5 VII 1977 r., k. 18–21; R. Szeremietiew, *op. cit.*, s. 37–40.

²⁵ AIPN, 0364/50, t. 1, Analiza materiałów..., k. 77–78.

²⁶ AIPN, 0364/50, t. 2, Informacja TW „Tadeusza”, Warszawa, 28 I 1978 r., k. 200–203; AIPN, 0364/50, t. 1, Uzupełnienie do planu przedsięwzięć operacyjnych z 23 XII 1977 r. do sprawy operacyjnego rozpracowania krypt. „Klepsydra”, Poznań, 16 II 1978 r., k. 132.

²⁷ Ostatecznie pierwszy numer „Drogi”, jako pisma ROPCiO, ukazał się w lipcu 1978 r.

stu autorzy ze względów taktycznych odwoływać się mieli do adresata, jako człowieka dobrej woli, i sugerować, aby przyjął ich punkt widzenia. Ustalono, że list w imieniu grupy podpiszą Szeremietiew (przewodniczący OW PAX w Lesznie) i Stański (przewodniczący OW PAX w Siedlcach)²⁸.

Wzmoczone działania opozycji paksowskiej szybko zostały dostrzeżone i rozpoznane przez SB. W notatce sporządzonej 7 kwietnia 1978 r. stwierdzano, iż skład grupy ulega systematycznemu poszerzaniu, wzrasta też częstotliwość spotkań konspiracyjnych oraz następuje ściślejsza współpraca z ROPCiO. Za przywódców uważano utrzymujących kontakty zarówno z Nurtem Niepodległościowym, jak i ROPCiO Romualda Szeremietiewa i Tadeusza Stańskiego – członków sześcioposobowego kierownictwa. Wśród podejmowanych przez grupę działań zwracano uwagę przede wszystkim na: pozyskiwanie dalszych środków technicznych, by poszerzyć dotychczasową bazę poligraficzną; organizowanie liczących od trzech do siedmiu osób grup terenowych; opracowanie systemu szkolenia, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki ideologicznej; nałożenie na wszystkich członków obowiązkowych, comiesięcznych składek na potrzeby organizacyjne (od 50 do 300 zł); upoważnienie Szeremietiewa do poinformowania przedstawicieli episkopatu o działalności grupy – w celu uzyskania moralnego poparcia Kościoła²⁹.

Znacznie mniej radykalną działalność prowadziły osoby skupione wokół Jana Króla i Zygmunta M. Przetakiewicza³⁰. Uważano, iż zmierzają oni do odnowy moralnej PAX oraz zmiany kierunku działalności, ale na bazie dotychczasowych założeń programowych. Negowali jednak przyjęte w 1976 r. przez Sejm PRL poprawki do konstytucji, dotyczące przewodniej roli partii oraz sojuszu ze Związkiem Radzieckim³¹.

Systematyczny rozwój grupy Szeremietiewa i Stańskiego wywołał także zdecydowane przeciwdziałanie ze strony władz stowarzyszenia. 7 kwietnia 1978 r. przed oblicze komisji, w której skład wchodził m.in. Ryszard Reiff, Zygmunt Przetakiewicz i Marek Kabat, wezwany został Tadeusz Stański. Zarzucono mu obcość organizacyjną, wrogość wobec Związku Radzieckiego, a także złe wyniki w pracy organizacyjnej w OW PAX w Siedlcach. Zażądano też od niego złożenia do 14 kwietnia rezygnacji z zajmowanego stanowiska. Stański odmówił, twierdząc, iż wybrał go zarząd i tylko on może go odwołać. 14 kwietnia przed tą samą komisją stanął Szeremietiew. Wobec niego przyjęto jednak inną taktykę, zalecając mu rewizję swojego stosunku do wytycznych Stowarzyszenia PAX. Nie przyjął jednak dyrektyw, podkreślając, że nie widzi nic złego w swojej działalności³².

²⁸ AIPN, 0364/50, t. 2, Wyciąg z informacji TW ps. „Tadeusz” z 17 III 1978 r., Szczecin, 17 III 1978 r., k. 324–326.

²⁹ AIPN, 0364/50, t. 2, Notatka dotycząca aktualnej sytuacji w Stowarzyszeniu PAX, Warszawa, 7 IV 1978 r., k. 358.

³⁰ Jan Król poprzez Szeremietiewa utrzymywał kontakty z Moczulskim. 15 II 1978 r. komisja w składzie: Bolesław Piasecki, Ryszard Reiff, Marek Kabat zarzuciła mu nielojalność, w konsekwencji czego pozbawiony został kierownictwa COSK, pozostał jednak nadal członkiem prezydium. W tym samym czasie Zygmunta M. Przetakiewicza odwołano ze stanowiska tymczasowego kierownika oddziału w Bielsku-Białej (R. Skwarski, *op. cit.*, s. 60–61; R. Szeremietiew, *op. cit.*, s. 41–43).

³¹ AIPN, 0364/50, t. 2, Notatka dotycząca..., k. 358.

³² AIPN, 0364/50, t. 3, Informacja uzyskana 17 IV 1978 r. ze źródła „Izabella”, Warszawa, 19 IV 1978 r., k. 12–13.

Trzy dni później, 17 kwietnia, odbyło się w Poznaniu zebranie paksowskich reformatorów, w którym uczestniczyli m.in. Stański, Szeremietiew, Szczepanowski, Reykowski, Pstrąg-Bieleński, Sikora, Jandziszak i Walentowicz. Co ciekawe, na spotkaniu tym nikt nie poparł decyzji Szeremietiewa i Stańskiego o niepodporządkowaniu się decyzjom prezydium. Co więcej, Reykowski przedstawił wniosek o ostatecznym rozwiązaniu grupy i zaniechaniu wzajemnych kontaktów. Spotkał się on z aprobatą pozostałych uczestników zebrania. Wobec takiego obrotu sprawy Szeremietiew w imieniu swoim i Stańskiego zgłosił telefonicznie rezygnację z funkcji pełnionych w PAX³³.

W wywiadzie udzielonym drugoobiegowej „Drodze” Szeremietiew, tłumacząc rezygnację z zajmowanych stanowisk, zwrócił uwagę na fakt, iż w zamian za ich dobrowolną dymisję kierownictwo PAX gwarantowało, że represje nie dotkną nikogo więcej. W przeciwnym zaś razie grozono im usunięciem z PAX wraz z grupą najbliższych współpracowników³⁴. Niewykluczone, że fakt ten miał istotny wpływ na przebieg spotkania z 17 kwietnia.

Szeremietiew pozostał jednak nadal członkiem zarządu PAX, zatrudniony był też na fikcyjnym etacie w Instytucie Wydawniczym PAX. Z kolei Stański nie zgodził się przyjąć innej funkcji, uznając swoją działalność za słuszną i „pokrywającą się z narodowym interesem Polski”³⁵.

Działania Szeremietiewa, pomimo ograniczonych możliwości, nie uległy jednak zasadniczej zmianie. Zostały jedynie dopasowane do zmienionej sytuacji. Na początku września 1978 r. SB z materiałów agenturalnych i techniki operacyjnej otrzymała informacje, iż nadal organizuje on spotkania z członkami grupy, podczas których opowiada się za tworzeniem bardziej zakonspirowanej struktury organizacyjnej oraz zdobyciem środków finansowych przez tworzenie tzw. „inicjatywy prywatnej”. Za istotne uważał również przygotowanie grupy reformatorów do decydującej walki z kierownictwem PAX o władzę i skierowanie działalności stowarzyszenia w kierunku wspierania Kościoła i opozycji³⁶.

Do ostatecznych rozstrzygnięć doszło 6 października 1978 r. na posiedzeniu zarządu PAX. Obecny na nim schorowany Piasecki podjął decyzję o usunięciu Szeremietiewa z organizacji³⁷. Ten ostatni, pomimo iż był członkiem zarządu, na posiedzenie nie został zaproszony. I chociaż przyszedł, nie udzielono mu głosu. Wraz z nim usunięto bądź pozbawiono sprawowanych dotychczas funkcji Tadeusza Stańskiego, Macieja Pstrąg-Bieleńskiego, Tadeusza Jandziszaka, Zygmunta Manikowskiego, Tadeusza Walentowicza, Wiesława Wysockiego oraz Andrzeja Białousa z Łomży i Ryszarda Czabańskiego ze Szczecina³⁸.

W odpowiedzi na podjęte decyzje Romuald Szeremietiew 10 października wziął udział w zorganizowanej przez ROPCio konferencji prasowej z udziałem

³³ AIPN, 0364/50, t. 2, Notatka dotycząca..., k. 327–328.

³⁴ *Wywiad z Romualdem Szeremietiewem. Czego pragną młodzi z PAX-u?*, „Droga” 1978, nr 3, s. 25; R. Szeremietiew, *op. cit.*, s. 43–44.

³⁵ AIPN, 0364/50, t. 1, Uwagi i wnioski..., k. 193; AIPN, 0364/50, t. 3, Informacja dotycząca sytuacji w PAX, Warszawa, 17 V 1978 r., k. 78.

³⁶ AIPN, 0364/50, t. 1, Uwagi i wnioski..., k. 193–194.

³⁷ A. Dudek, G. Pytel, *Bolesław Piasecki. Próba biografii politycznej*, Londyn 1990, s. 321; S. Sobolewski, *PAX w cieniu wielkiej polityki*, „Kontakt” 1984, nr 6, s. 37.

³⁸ R. Skwarski, *op. cit.*, s. 61.

akredytowanych w Warszawie korespondentów AFP, UPI, DPA i Reutera. Obecni byli też przedstawiciele drugoobiegowej prasy, reprezentujący „Bratniaka”, „Drogę”, „Biuletyn Informacyjny” i „Głos”. Konferencja odbyła się w Warszawie, w prywatnym mieszkaniu Apolinarego Wilka przy ul. Podskarbińskiej 10 m. 11, uczestniczyło w niej dwanaście osób³⁹.

Romuald Szeremietiew przedstawił swą opinię na temat sytuacji w Stowarzyszeniu PAX. Stwierdził m.in., iż powstał konflikt między „starą gwardią” Bolesława Piaseckiego a młodym pokoleniem, chcącym prowadzić autentyczną działalność dla dobra kraju. Sugerował także, że „B. Piasecki jest kierownikiem »agentury rządowej« i prowadzi rozbijacką robotę wśród katolików polskich. Utrąca wszelkie inicjatywy podejmowane przez młodych działaczy terenowych”. Według Szeremietiewa nowe pokolenie w PAX, którego sam był przedstawicielem, pragnęło, „by PAX przestał stać na baczność przed władzami”, by potrafił zająć stanowisko w wielu aktualnych sprawach, zwłaszcza wobec krytycznej sytuacji, w jakiej znalazła się PRL⁴⁰.

Szeremietiew przekazał również zgromadzonym na konferencji tekst oświadczenia, w którym zwrócono uwagę na pięć kwestii różniących młodych paksowców od grupy kierowanej przez Piaseckiego. Były to: stosunek do demokracji, do PZPR, do ZSRR, do społeczeństwa i wreszcie do Kościoła⁴¹.

Podjęcie przez Piaseckiego decyzji o czystce w PAX praktycznie zakończyło funkcjonowanie tzw. grupy Szeremietiewa. Ironią losu była to ostatnia poważna decyzja w życiu Piaseckiego, który zmarł kilka tygodni później. Jak słusznie zauważył Ryszard Skwarski: „Najbliższy okres miał pokazać, że on [tj. Szeremietiew] i jego koledzy dali się »wyciąć« za pięć dwunasta”⁴².

Leszek Moczulski wspomina, iż w poufnej rozmowie z Szeremietiewem ustalił, że w momencie, gdy dojdzie do otwartego kryzysu w PAX, kilkanaście oddziałów stowarzyszenia zgłosić miało akces do ROPCiO, ogłaszając to na konferencjach prasowych i wywieszając na budynkach odpowiednie transparenty⁴³. Tak się jednak nie stało. Zdecydowała o tym głównie wewnętrzna słabość grupy, której podstawowym spoiwem była przede wszystkim niechęć do linii politycznej prezentowanej przez Bolesława Piaseckiego. Większość jej członków odcięła się od Szeremietiewa, gdy ten popadł w konflikt z władzami PAX. Tylko część zbuntowanych zbliżyła się do Moczulskiego. Trzech z nich, Szeremietiew, Jandziszak i Pstrąg-Bieleński, 15 sierpnia 1979 r. zainicjowało działalność Związku Narodowego Katolików⁴⁴, który po dwóch tygodniach istnienia jako grupa skonfederowana zgłosił swój akces do nowo powstałej partii politycznej,

³⁹ AIPN, 0364/50, t. 3, Informacja dotycząca konferencji prasowej elementów antysocjalistycznych z udziałem zachodnich dziennikarzy, Warszawa, 11 X 1978 r., k. 164–165; AIPN, 0364/50, t. 3, Pismo zastępcy dyrektora Departamentu II MSW płk. Zdzisława Sarewicza do zastępcy dyrektora Departamentu IV MSW płk. Ryszarda Wójcickiego, Warszawa, 13 X 1978 r., k. 166–167.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Wywiad z Romualdem Szeremietiewem. Czego pragną...*, s. 25–26; A. Dudek, G. Pytel, *op. cit.*, s. 321.

⁴² R. Skwarski, *op. cit.*, s. 62.

⁴³ L. Moczulski, *Lustracja. Rzecz o teraźniejszości i przeszłości*, Warszawa 2001, s. 235.

⁴⁴ Oświadczenie ROPCiO na temat powstania Związku Narodowego Katolików, sierpień 1979 r., kopia w zbiorach autora; R. Szeremietiew, *op. cit.*, s. 45.

Konfederacji Polski Niepodległej. W szeregach KPN znalazł się również Tadeusz Stański.

Po aresztowaniu Moczulskiego 23 września 1980 r. Szeremietiew stanął na czele Konfederacji, której działaniami *de facto* kierował do chwili aresztowania 23 stycznia 1981 r. Wraz z Moczulskim oraz byłymi paksowcami, Stańskim i Jandziszakiem, został oskarżony w tzw. pierwszym procesie KPN (czerwiec 1981–październik 1982) o prowadzenie działalności zmierzającej do obalenia przemocą ustroju PRL⁴⁵. Moczulskiego skazano wówczas na karę siedmiu lat pozbawienia wolności, Stańskiego i Szeremietiewa na pięć lat, a Jandziszaka na dwa lata w zawieszeniu na pięć. Wyrok uprawomocnił się 1 lipca 1983 r. Skazani opuścili więzienie na mocy amnestii z 1984 r.

GRZEGORZ WALIGÓRA (ur. 1975) – historyk, doktor nauk humanistycznych. Zajmuje się dziejami opozycji demokratycznej w PRL. Autor książek: *Ruch Wolnych Demokratów 1975–1980. Wybór dokumentów* (2003) oraz *Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela w Polsce 1977–1981* (w druku). Obecnie przygotowuje *Dokumenty uczestników Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela w Polsce 1977–1981*.

Romuald Szeremietiew – an oppositionist in PAX

In the second half of the seventies in PAX Association (Stowarzyszenie PAX, an official Catholic association depending on Communist government) some members started to disagree with the binding political option represented by Bolesław Piasecki. It was quickly noticed by the Security Service, which in the beginning of 1977 began a controlling investigation under cryptonym „Burza” („Thunderstorm”).

A group of young activists gathered round Romuald Szeremietiew, the speaker of PAX voivodship department in Leszno, was thought to be the most serious danger. The group was questioning the leader role of the party and postulated equality of citizens' rights and independence of Poland.

On 21st March 1977 Szeremietiew was put under investigation with cryptonym „Taktik” („Tactician”), led as a part of „Burza” investigation. Despite a good examination of the case, the Security Service had many problems when invigilating Szeremietiew. The most important one was lack of agents in his environment. Bugging had to be the basic source of information.

In the end of 1977 the group of young activists was working on introducing vital changes in the Association. Apart from Szeremietiew the most active were Tadeusz Stański and Maciej Pstrąg-Bieleński. The systematic development of the group resulted in strong counteractions by PAX authorities. On 7th April 1978 Szeremietiew and Stański were being

⁴⁵ AIPN, 0141/3, Akta kontrolne śledztwa w sprawie przeciwko L. Moczulskiemu i innym (23 IX 1980–8 X 1982), t. 3, Akt oskarżenia, Warszawa, 6 III 1981 r., k. 3–28; *Informacja o śledztwie przeciwko członkom kierownictwa antysocjalistycznego ugrupowania pn. Konfederacja Polski Niepodległej, Warszawa 1981* [w:] *Opozycja demokratyczna w Polsce w świetle akt KC PZPR 1976–1980. Wybór dokumentów*, wybór, wstęp i oprac. Ł. Kamiński, P. Piotrowski, Wrocław 2002, s. 323–328; M. Reniak, *KPN, kulisy, fakty, dokumenty*, Warszawa 1982, s. 94.

questioned. Ten days later they resigned from their posts in the Association. According to Szeremietiew, PAX authorities convinced them that their voluntary resignation would guarantee that no-one else would be repressed. Nevertheless Szeremietiew was still a member of the Board of the Association.

The final decisions were taken on 6th October 1978 on the PAX Board meeting. Piasecki (who was very ill at the time) decided to exclude Szeremietiew from the organization. Four days later Szeremietiew took part in a press conference, where he presented his views on situation in PAX. He also presented the text of declaration in which five main differences between the young and the group of Piasecki were underlined. The differences included attitudes towards democracy, Polish United Workers' Party (PZPR), USSR, society and Church.

Excluding Szeremietiew from PAX practically became an end of the group of young reformators.